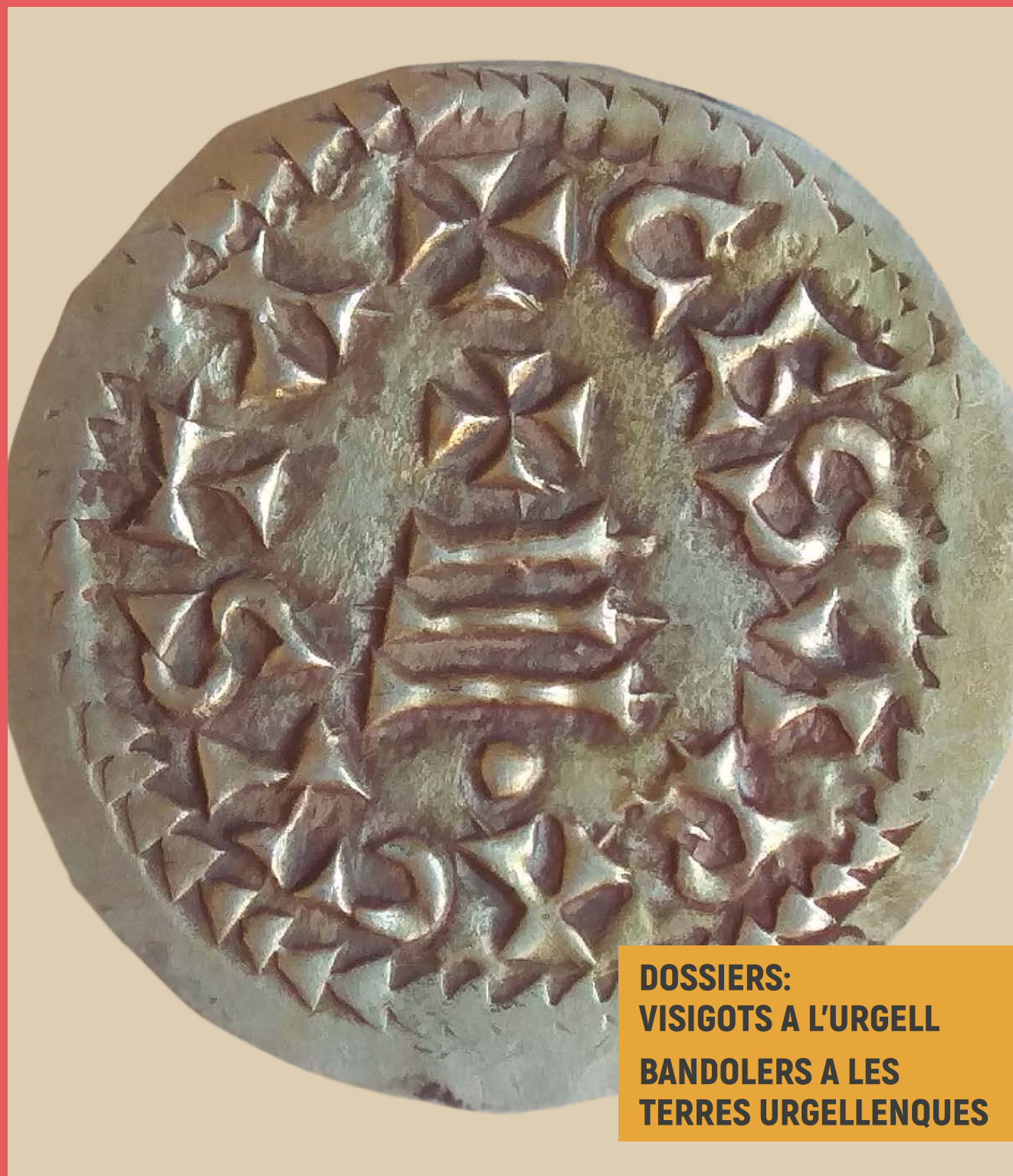

URTX

REVISTA D'HUMANITATS DE L'URGELL

MISCEL·LÀNIA ANUAL · TÀRREGA · ABRIL 2023 · núm. 37

**DOSSIERS:
VISIGOTS A L'URGELL
BANDOLERS A LES
TERRES URGELLENQUES**

**SENYORS, LACAIS, CAPS DE QUADRILLA I BANDOLERS.
EL PERSONAL DE LES PARCIALITATS URGELLENQUES (SEGLES XVI-XVII) ***

JACINTO BONALES CORTÉS

* Resultats de la recerca subvencionada per l'Arxiu Comarcal de l'Urgell el 2019.

ABSTRACT

El bandolerismo en el Urgell implicó a casi toda la población de la comarca de forma directa o indirecta. En el presente artículo, mostramos la jerarquización del mundo bandolero, con los diferentes personajes que lo hacían funcionar, así como sus características.

Banditry in Urgell involved the entire population of the county, directly or indirectly. In this article we show the hierarchy of the world of banditry, with the different characters that made it work, as well as their characteristics.

PARAULES CLAU

**Senyor bandoler,
cap de quadrilla,
bandolerisme, Urgell.**

Al llarg del segle XVI i durant la primera meitat del XVII, la violència de les parcialitats i els bàndols enfrontats es va escampar per tot Catalunya en general i per l'Urgell en particular. Amb períodes de major calma seguits d'altres de gran virulència, les guerres privades senyoriales i les activitats de les quadrilles bandoleres van convertir-se en la principal preocupació dels virreis i els oficials reials. La implicació dels senyors jurisdiccionals en els bàndols i la connivència amb la població (posteriorment, la por a les represàlies) feia difícil la seva eradicació del territori. En parlar del fenomen bandoler com a fet històric, cal observar l'estructura de les relacions humanes al llarg d'aquest segle i mig, tot diferenciant els diversos personatges que el conformen. Cal distingir clarament entre senyors bandolers, parents i valedors, criats i lacais, caps de quadrilla, bandolers i fautors.

ELS SENYORS BANDOLERS

Tradicionalment, hom ha qualificat a aquests com els protagonistes del «bandolerisme aristocràtic». A la nostra comarca en concret, i a pràcticament tot Ponent en general, els senyors són els que encapçalen el fenomen bandoler al llarg de pràcticament tot el període, i en cap cas no podem parlar de cavallers empobrits que assalten persones per sobreviure, ni molt menys de senyors muntanyencs marginats i de «poques llums». Un excel·lent exemple és el de la nissaga dels Alentorn. Habitualment se'ls coneix com a senyors de Seró, centre neuràlgic dels seus dominis, que a la nostra comarca es corresponen amb els termes de la Donzell, el Tarròs i l'Aladrell, als que se sumà posteriorment Puigverd d'Agramunt. Alineats primer amb els Riquer i després amb els Gilabert de Lleida, residiren principalment a Barcelona, però la seva actuació directa a Ponent fou extraordinàriament activa. Dins la nissaga, trobem membres que participaren directament en els fets, liderant les quadrilles, com Jeroni d'Alentorn, que va ser gitat de pau i treva, o Lluís d'Alentorn, en guerra oberta amb la universitat (comú) d'Agramunt. Sense cap mena de dubte, el moment de major glòria de la nissaga fou a les dècades de 1580 i 1590, sota la direcció d'Onofre d'Alentorn i d'Oms; posteriorment va destacar el seu fill Alexandre d'Alentorn i de Botella, conegut com a «Cap de la Casa Otomana». El primer va lluitar contra la vila d'Agramunt en 1590; després estigué en guerra senyorial amb Tomàs d'Àger el 1593; finalment, lluità de nou contra Agramunt el 1599 en defensa dels interessos de Lluís d'Alentorn, senyor de Puigverd, per l'ús de l'aigua del riu Sió; en aquest darrer any, va arribar a aplegar 400 homes entre criats, vassalls i quadrilles bandoleres per lluitar contra els agramuntins a Puigverd i per assetjar després la vila urgellenca.¹ Les lluites les continuaria el seu fill Alexandre, que es va valdre de la quadrilla del *Sastre Domingo* en la guerra familiar per l'herència (1611). Per

¹ X. TORRES I SANS (1995), «Disputes d'aigües i lluita de bàndols a la Ribera de Sió (1590-1599)», *Butlletí de la Societat Catalana d'Estudis Històrics*, núm. 6, p. 81-93.

fer-nos una idea del poder de la família i de l'ús habitual de les quadrilles bandoleres, cal que fem també referència al germà d'Onofre, Miquel d'Alentorn i d'Oms, nyerro convençut (com tota la família), que va ser comanador de la Guàrdia (Segarra, 1598), que arribà a prior de l'Orde dels Hospitalers a Catalunya (1609), institució tradicionalment nyerra, i que per defensar els seus interessos a Barberà de la Conca va contractar les quadrilles bandoleres de Miquel Morell i de Perot Rocaguinarda per assaltar el castell de Vallespinosa, residència del cadell Rafel de Biure. No podem dubtar de la riquesa de la família i menys encara de la seva influència; no debades, Onofre d'Alentorn i de Botella (fill d'Onofre d'Alentorn i d'Oms) arribà a ser el 82è president de la Generalitat de Catalunya, càrrec que també ocuparia el seu net Miquel d'Alentorn i de Salbà entre 1635 i 1638. També cal destacar el caire lletrat dels diferents membres de la nissaga, que van deixar algunes obres.²

De tota manera, potser la figura més carismàtica entre els senyors bandolers de l'Urgell és la de Bernat de Guimerà, senyor de Ciutadilla i d'Abella de la Conca. Fill bastard legitimat de Gispert de Guimerà, batxiller (sembla ser que per la Universitat de Salamanca, igual que fou doctorat per aquesta el noble Onofre d'Argençola i Clariana),³ des de 1582 va jugar un paper fonamental en el joc d'equilibris de bàndols a les terres de Ponent. Primer va ser un cadell seguidor dels germans Desvalls de Lleida, sense destacar de moment en gaires accions de forma directa; fou valedor i fautor de la quadrilla de Perot Altarriba, l'*Estudiant de Belianes*. A partir de la creació de la Lliga de Cavallers de Lleida i de la política combativa del virrei contra els cadells, va canviar de facció i es va passar als nyeros. Com a nyerro, va participar en la persecució del *Batlle d'Alòs* i al setge de Cubells (1589), motiu pel qual Perot Altarriba el tractà de traïdor i intentà matar-lo en l'assalt al castell de Maldà (1591). També va estar present en l'assassinat del veguer de Tàrrega el 1591 i tot seguit participà en l'assassinat del targarí Ponces. Per substituir el seu cap de quadrilla, va donar suport al *Minyó de la Segarra*, amb qui atacà les quadrilles de cadells per tota la plana de Ponent. Quan el nou virrei, duc de Maqueda, va canviar d'estratègia el 1592 i decidí perseguir els nyeros, va ser gitat de pau i treva i les seves baronies foren segrestades. Encara bandolejà un temps per Ponent i sobretot al Pallars Jussà, on mantingué una quadrilla que arribà a assetjar la vila de Vilamitjana. Finalment, va haver de fugir a França, i d'allà a Roma (1595), on va restar fins al 1597, quan tornà al Principat per participar en la defensa de Perpinyà contra la invasió francesa. Els seus delictes no van ser perdonats fins al 1599. Morí entre 1600 i 1601. L'activitat familiar en les parcialitats nyeres la van continuar els seus fills Felip (que arribà a ser gitat de pau i treva entre 1614 i 1619) i sobretot Ramon, l'hereu; tots dos eren batxillers per l'Estudi General de Lleida; cal dir, però, que Ramon de Guimerà, casat en segones núpcies amb una filla del nyerro ponentí Francesc de Gilabert, només va participar de forma activa en les parcialitats durant la seva joventut, perquè aviat va passar a prestar serveis a la Corona.

X. TORRES destaca que molts senyors bandolers tenien estudis universitaris i eren il·lustrats, tal com hem vist en els exemples anteriors. Aquest aspecte es repeteix en gairebé totes les nissagues ponentines.⁴ I, tal i com ha demostrat N. SALES, no podem parlar de senyors arruïnats ni empobrits, almenys en el cas de les terres de Ponent, ja que aquestes nissagues conformaven el cim de l'estructura socioeconòmica de les nostres contrades.⁵ No debades, i com a exemple, Bernat de Guimerà va comprar diferents béns en aquest període, com la Torre de l'Alenyà (la torre del Mora, entre el terme de Bellpuig i el de Belianes) en 1570 per 1.250 lliures, i el terme de la Bovera i la quadra de Vallsanta a l'abadessa i monges de Santa Maria del Pedregal (el Talladell) poc abans de 1594, si bé aquest any es veié obligat

² Són els casos d'Alexandre d'Alentorn i de Didac d'Alentorn, entre altres.

³ M.M. VIME (2013), *Ciutadilla. El castell, el convent, la parròquia i el poble*, Lleida, Pagès editors, p. 34.

⁴ TORRES I SANS, X. (1993), «Bandolerisme honorable i bandolerisme reprovable a la Catalunya dels segles XVI i XVII (els senyors 'nyeros' de Vic)», *Pedralbes*, núm. 13 (2), p. 223-234.

⁵ SALES, N. (1996), *Senyors bandolers, miquelets i botiflers. Estudis sobre la Catalunya dels segles XVI al XVIII*, Barcelona, Empúries.

a signar una concòrdia amb els Castre-Pinós de Guimerà mitjançant la qual els havia de vendre aquests dominis. Per diners, doncs, no seria.⁶

A més de les nissagues dels Alentorn i els Guimerà, entre els senyors bandolers de la comarca que eren nyerros cal fer esment als targarins Francesc d'Aragó i Frederic de Bellver i de Mont-ros (a) *lo Petó*; a Onofre d'Argençola, senyor d'Argensola i de les Pallargues; a Bernat de Çaportella, senyor de la Curullada i de Tordera (aquests dos van fer llargues estades a Tàrrega); a Climent de Castelló, senyor de les Puelles; i a Lluís Ortiz i de Cabrera, senyor de Concabella (també amb residència a la capital urgellenca). Pel que fa als cadells, trobem els targarins Joan de Çaportella, dit *lo Bastard Çaportella*, i Hortensi Olivart, així com el castlà de Cervera Jeroni d'Argençola. Quant al targarí Lluís Rabassa, no va acabar de definir en quin bàndol se situava.

PARENTS I VALEDORS

Eren familiars i amics que donaven suport logístic i econòmic o que feien servir les seves influències a diferents nivells: notaris i metges en l'àmbit local, banquers i prestadors a les ciutats, altres senyors jurisdiccionals, fins i tot alts càrrecs de les administracions i institucions. A tall d'exemple, els nyerros van dominar entre els abats del monestir de Poblet, amb figures com Joan de Guimerà (1564-1583) i sobretot Francesc Oliver de Boteller (1583-1598); el segon utilitzà bandolers per defensar els interessos monacals a diferents llocs –com, per exemple, Menàrguens– enfront de l'elit local i el predomini cadell de l'entorn;⁷ arribà a ser president de la Generalitat en dues ocasions (1587-1588 i 1596-1598). Els priors de Catalunya de l'Orde de l'Hospital també foren nyerros per definició, amb figures com Pere de Junyent (1568-1578), Agustí d'Argençola (1580-1587), Frederic de Meca (1601-1602), Miquel d'Alentorn (1609) o Francesc d'Oluja (1617-1622). Entre els presidents de la Generalitat hi va haver valedors de parcialitats, com Francesc Oliver i de Boteller, Onofre de Copons, Pere Oliver de Boteller i de Riquer, Martí Joan de Calders, i l'oncle i nebot Onofre i Miquel d'Alentorn. I, com no podia ser d'una altra manera, també hi va haver valedors i parents entre els magistrats de la Reial Audiència; pel sector dels nyerros, Joan Magarola, Joan Castelló, Jaume Pineda i Francesc Bonet; pel sector dels cadells, Lluís de Peguera, Josep Ferrer, Josep de Mur, Antoni Oliva i Josep Dalmau.⁸ D'altra banda, no podem oblidar que una de les figures clau dels nyerros tarragonins tenia origen urgellenc: l'arquebisbe de Tarragona Joan Terés, que arribà a ser virrei i que era originari de Verdú.⁹

Els parentiu directe i els matrimonis forjaven una xarxa d'amistats i obligacions, però aquesta no era l'única via per fer-ho, ja que l'ús dels favors cohesionava en blocs els membres de l'elit a nivell comarcal. Un bon exemple el trobem en una figura clau del bandolerisme a les terres de Ponent, Joan Benet Boixadors i Desvalls (o Valls), el jerarca dels cadells ponentins a mitjan segle XVI, quan va exercir de fiador de diferents amics en els seus negocis amb les institucions (per exemple, el 1539 fou fiador del donzell Joan Sassala, senyor de Fondarella, juntament amb Tomàs de Boixadors, senyor d'Alfarràs, en l'arrendament del dret de la bolla de la vegueria de Lleida); va rebre els recolzaments

⁶ E. SERRA (1990), «Els Guimerà, una noblesa de la terra», *Recerques*, núm. 23, p.22-23 i 27.

⁷ J. BONALES i J. ESCUDER (2017), *Història de Menàrguens*, Menàrguens, Ajuntament de Menàrguens.

⁸ X. TORRES I SANS (1985), «Les bandositats de nyerros i cadells a la Reial Audiència de Catalunya (1590-1630): 'policía o alto gobierno?'», *Pedralbes*, núm. 5, p. 153: «a més del lucre personal, però, les irregularitats de la magistratura catalana guardaven tot sovint un argument polític. (...) la cancelleria virregnal romania migpartida entre nyerros i cadells (...) tot fa pensar que l'entroncament institucional de les dissensions de bàndols no fou esporàdic o circumstancial. Altrament, els lligams socials i familiars de la representació política facilitarien, sens dubte, l'escalada de la bandositat».

⁹ X. TORRES I SANS (1985, p. 165-166); A. CARRASCO (1984), «La facció dels Morells i la vila d'Alcover. Apunts de bandolerisme català», *Butlletí del Centre d'Estudis Alcoverencs*, núm. 25, p. 23.

necessaris per ser insaculat a la Diputació del General com a diputat militar per la veueria des de 1542.¹⁰

Si fins ara hem vist com s'articulaven les xarxes de valedors i parents a nivell de les elits comarcals, ara cal esmentar com ho feien a nivell local. És evident que la connexió cal buscar-la entre els principals propietaris, però aquests no eren els únics ni els principals valedors de les parcialitats en l'àmbit local, i és que cal recordar que el poder comunitari s'articulava al voltant de tres tipus de personatges que gaudien de la confiança dels veïns: els qui guardaven els secrets espirituals (rectors i capellans), els qui guardaven els secrets econòmics (notaris) i els qui guardaven els secrets personals (metges i apotecaris). X. TORRES I SANS, en el seu estudi del 1995 sobre les lluites entre la vila d'Agramunt i els senyors de Puigverd pel control de l'aigua de les sèquies, ens mostra la formació de les diferents parcialitats internes de la vila agramuntina precisament per la influència econòmica de la nissaga dels Alentorn entre alguns membres de la comunitat. Els «còmplices» que van afavorir que, arran de la mort de Fernando de Mexia, senyor de Puigverd, l'herència passés a Lluís d'Alentorn, «haurien estat Francesc Tomàs, un notari d'Agramunt significat en tota mena d'afers dels Alentorn; un metge del mateix lloc [Pau Soler]; i un barber de Ponts, que hom feia casat amb una germana il·legítima del senyor de Seró»; tots ells foren presents en les darreres voluntats del moribund Fernando de Mexia, que donaren l'herència a Lluís d'Alentorn. Doncs bé, el notari Tomàs i el metge Soler, presents a les darreres voluntats de Mexia, foren els dos principals seguidors de la facció dels Alentorn a Agramunt (per tant, nyerros, enfrontats a l'altra facció local dels cadells). La facció dels nyerros agramuntins quedava conformada per tot un grup d'homes que van rebre «favors» ben diversos per part dels Alentorn: ajut per al pagament de fiances i deutes, obtenció de beneficis eclesiàstics (on els Alentorn o els seus parents i valedors tenien patrocini), cessió de terres per conrear o defensa davant de conflictes de diferents tipus. Al mateix temps, aquestes persones estenien la «fidelitat» al senyor bandoler a través de les seves pròpies relacions. Tal com també explica Xavier Torres, el notari agramuntí Francesc Tomàs, valedor i deutor dels favors dels Alentorn, que acabaria empresonat a Barcelona inculpat de fautoria de bandolers, era cosí germà de Francesc Guiu, un altre notari d'Agramunt (i també de Tàrrega en un breu període de temps), empresonat pels mateixos càrrecs.¹¹ En la llista de nyerros i cadells de la vila d'Agramunt entre 1590 i 1593 confeccionada per Xavier Torres, hi ha tres pagesos, dos notaris, un metge, un apotecari, un boter i un sabater en el grup dels nyerros, mentre que en el grup dels cadells hi ha un prevere, dos negociants, un sabater, un forner i un adroguer; en tots els casos, persones amb oficis de pes dins una comunitat rural.¹²

El cas agramuntí no és cap excepció. Si l'apotecari Joan Castelló d'Agramunt era un nyerro a finals del segle XVI, un altre Castelló, el també apotecari targarí Jaume Joan, va formar part com a valedor de les parcialitats entre Pellicers i Castellons del Talladell.¹³ Fou entre les files dels notaris on hi hagué més implicació com a valedors de les parcialitats; en les lluites entre Palaus i Olamaros de Tàrrega destacà el paper del notari Guillem Palau,¹⁴ en les guerres de parcialitats dels Desvalls i els Riquer de tot Ponent, també tingué un pa-

¹⁰ J. FERNÁNDEZ TRABAL (2013), *Els Desvalls i Catalunya. Set-cents anys d'història d'una família noble catalana*, Lleida, Pagès editors, Ajuntament de Barcelona, p. 166. Pel que fa a la política matrimonial, Joan Desvalls i Cardona es va casar amb la donzella Rafela de Meca, filla dels nobles Martí Joan de Meca i Maria Joana d'Oluja, senyors de Montfalcó d'Ossó i de Malfet; aquest matrimoni obrí les portes al patriarcat, que arribà a ser paer en cap de Lleida en 1555 i de nou en 1560 (ídem, p. 173).

¹¹ TORRES I SANS (1995, p. 87).

¹² Concretament, entre els nyerros d'Agramunt documenta a Joan Balaguer, Jaume Brosquet (botiguer), Rafael Brosquet (boter), Joan Castelló (apotecari), Joan Faneca (sabater), Valentí Faneca (pagès), Francesc Guiu (notari), Miquel Ricols (pagès), Pau Soler (metge), Magí Tarroja (pagès), Joan Tarroja i Francesc Tomàs (notari). Entre els cadells, a Domènec Blasi (prevere), Agustí Busquets (negociant), Joan Canosa (sabater), Pere Munt, Joan Roig, Gaspar Rossa (forner), Pau Tapioles, Llorenç Tapioles (negociant) i Francesc Torres (adroguer). TORRES I SANS (1995, p. 93).

¹³ ACUR, Batllia i veguer de Tàrrega 2/9, Llibre registre de jurisdiccions, f. 43v.

¹⁴ ACUR, Fons Municipal de Tàrrega, Llibre 16, f. 31.

per important el notari Cases de Tàrraga, especialment en l'afer del castell de l'Ofegat;¹⁵ mossèn Çacosta, notari de Tàrraga, feia de batlle de les jurisdiccions i participà en el setge del lloc de Claravalls en 1524, quan el poble es negà a obrir-li els portals dins la controvèrsia que la paeria tenia amb mossèn Ivorra;¹⁶ Francesc Ponces i Jaume Jeroni Ponces, caps d'una de les parcialitats de Tàrraga durant la segona meitat del segle XVI, eren notaris;¹⁷ i Lluís Rabassa, que formà una quadrilla a principis del segle XVII en la disputa amb els Olivart i els Bellver, era escrivà i nebot de Pere Llorenç Rabassa, notari de Tàrraga.¹⁸ La connexió dels notaris amb el bandolerisme no era una característica urgellenca, sinó que la trobem a tot el Principat: en 1583, dins les parcialitats de la ciutat de Lleida, van patir un atemptat Gabriel Aparici i Jaume Guiu, que eren notaris i procuradors fiscals de la vegueria de Lleida; l'any 1566, entre els gitats de pau i treva del Principat hi ha Francesc Simon, àlies *lo Parot*, notari de Granollers; l'any anterior, a les treves entre Cadells i Gralles signades a Puigcerdà, trobem els notaris Jaume Montaner i Joan Grantechs entre els valedors negociadors;¹⁹ per acabar, i com a exemple d'alguns que arribaren a estar totalment implicats en les parcialitats, el notari Josep Cardenes, de Ponts, va ser empresonat a Agramunt, el notari Bartomeu Canela, de Besalú, va veure com li obrien procés de regalia per fer resistència als oficials reials, i el notari Jaume Gendarmes va ser condemnat a deu anys de «relegació» a una illa al servei del rei.²⁰

CRIATS I LACAIS

En parlar de criats i «alacais», hem d'entendre, en general, que eren homes joves del servei domèstic –o mercantil– de senyors, burgesos i ciutadans. Ara bé, dins del fenomen bandoler cal que anem més enllà, ja que foren unes figures transcendents en el seguici senyorial durant la transició entre el món medieval i el modern. Al llarg del segle XVI, molts dels «alacais» eren els caps del seguici militar d'un senyor, una espècie de capitans d'armes tardofeudals, i sota les seves ordres estaven els diferents criats. En cap cas no estem parlant dels mossos o treballadors del senyor, sinó dels seus homes d'armes. Així s'ha d'entendre la crida que la paeria de Tàrraga va fer pública el setembre de 1590, quan prohibia portar pedrenyals de dia i de nit per la vila, manava detenir tot aquell que en portés, vedava l'entrada a tot estranger membre d'una parcialitat que no fos a coneixença dels paers, i establia que «los portalers haien de pendre sa ma los pedrenyals dels foraneos y que los cavallers sien pregats que ells ni sos criats non aporten, altrament serie forsat donar ne raho a sa excellencia» (el virrei); en aquest cas, s'incorreria en les penes de galera dictades contra els portadors de pedrenyals.²¹

Els senyors anaven armats, i lògicament també n'anaven els seus criats. Aquests criats eren enviats a fer tasques diverses –sovint, encàrrecs relatius a les parcialitats– i quedaven al marge de la jurisdicció ordinària, perquè el familiar o el criat d'un senyor no tenia personalitat jurídica pròpia, sinó que depenia directament del seu senyor i tan sols podia ser jutjat per la cúria reial. Així, per exemple, en 1568 va ser detingut Bernat Llecoll, conegut amb el malnom de *lo Fill de Na Luisa*, però es va aixecar queixa que era «criat de Martí Anton Forner, donzell, y com la conexensa y jurisdicció de persones militars y llur familia per provisio perticular del braç miliar sia y toque á oficials reals y sia prohibida de tots

¹⁵ FERNANDEZ TRABAL (2013, p. 164).

¹⁶ ACUR, Fons Municipal de Tàrraga, Llibre 16, f. 117.

¹⁷ V. GUAL (2003), *Justícia i terra: la documentació de l'arxiu de Poblet (armari II)*, Valls, Cossetània, p. 246-248; ACUR, Fons Municipal de Tàrraga, Llibre 19, f. 134v.

¹⁸ ACUR, Fons Municipal de Tàrraga, Llibre 21, f. 66v.

¹⁹ ACA, Cancelleria, registres, 4693, f. 78; 4711, f. 155r.; 4770, f. 57rbis.

²⁰ ACA, Cancelleria, registres, 4752, f. 208v.; 5499, f. 271; 5500, f. 71r.

²¹ ACUR, Fons Municipal de Tàrraga, Llibre 20, f. 298v.

a barons», va haver de ser traslladat a la Reial Cort.²² Casos com aquest són nombrosos a tot el Principat; en 1582, el comanador hospitaler de Tortosa va alliberar «un home que en dita ciutat fonc pres de nits portant dos pedrenyals armats y a punct per a delinquir, e pren dit comanador apellatio que dit home és criat seu».²³ El dia de l'Ascensió, a Cambrils, van ser detinguts dos homes amb «xispes armades de fogo y canó», però van haver de ser lliurats a les autoritats reials perquè «eren criats de Hieronym de Montserrat, cavaller de Tarragona».²⁴

En principi, lacais i criats tenien la funció de guardar la seguretat personal del senyor i de la seva família, però a la pràctica depassaven de llarg aquesta missió i feien funcions d'agents punitius. L'any 1550, dos dels bandolers que van cremar pallers a la Torre de n'Eral, inclòs el paller del batlle de Castellserà, van ser un tal Pau, «criat de don Guillen», amb tres o quatre homes a cavall, i un tal Boïls de Gerri, també «criat de don Guillem».²⁵ Aquests estatus i activitats dels criats provocaven que tot sovint hi hagués enfrontaments verbals entre criats de senyors rivals dins de les poblacions, amb el perill d'encendre la flama de les accions violentes, com s'esdevingué l'any 1561 en forma de «rixa» entre Perot Feliu i un criat de mossèn Olivart a Tàrrrega, enfrontament que obligà a què les parts signessin treva i pau.²⁶

El manteniment de lacais i criats com a força armada era car, especialment si la participació en parcialitats obligava a tenir un seguici molt nombrós. És per això que els senyors van formar quadrilles al marge, grups de bandolers que vivien pel seu compte i eren cridats pels seus senyors per dur a terme accions esporàdiques, o grups totalment lliures que eren contractats ocasionalment pels diferents senyors d'una parcialitat (en general, nyerros o cadells). Perquè criats i lacais, què havien de fer quan no hi havia alguna guerra senyorial o el senyor abandonava els bàndols? Doncs buscar-se la vida en un altre indret. Un bon exemple ens el proporciona la detenció, a Tortosa, el 1570, d'Antonio Polo, Sebastià Francès, Pere Teixidor, Pere Francès i Pere Joan, que «son stats criats de cavallers y persones honrades desta ciutat» de Barcelona, i que tenien llicència «de portar pedrenyal los tres, encara que entre tots no ne portaren sino hu, que los altres arcabussos que portaven eren de metja y los dos no portaven arcabussos sino sencillos ab ses spases y dagues o punyals com á viandants pacifichs»; els van detenir quan anaven, amb permís dels seus amos, cap a Granada, on el darrer any ja havien estat guerrejant, perquè havien sentit a dir que allà hi tornava a haver guerra.²⁷

Malgrat que criats i lacais fossin homes al servei de persones de l'estament nobiliari, això no els lliurava de rebre penes quan actuaven com a bandolers, sobretot si els seus amos estaven gitats de pau i treva; l'únic factor que podia rebaixar aquestes penes era la seva edat, si és que eren menors. En 1573, per exemple, van ser capturats als voltants d'Igualada dos nois de 16 anys, Joan Mora i Antoni Bonet, els quals eren «alacais» dels senyors bandolers Pere Orpiella i Pere Cascavell, considerats enemics del rei; foren jutjats, però no van ser condemnats a mort a causa de la seva baixa edat, i tan sols els imposaren les penes de ser assotats i servir en les galeres reials durant tres anys.²⁸

Per aquestes raons, molts criats i lacais armats que van ser acomiadats van continuar vivint de les armes ingressant a les files de quadrilles bandoleres o formant-ne de pròpies, ja fos treballant per a una nissaga de senyors o actuant per compte propi (en el procés de marginalització del fenomen bandoler). No és estrany, doncs, que els malnoms de «criat» o

²² ACA, Cancelleria, registres, 4697, f. 67.

²³ Dietari de la Generalitat, 28 d'abril de 1582, f. 118-121.

²⁴ ACA, Cancelleria, registres, 5500, f. 34v.

²⁵ GUAL (2003, p. 242-243).

²⁶ ACUR, Fons Municipal de Tàrrrega, Llibre 13, f. 13.

²⁷ ACA, Cancelleria, registres, 4700, f. 43v.

²⁸ Dietari de la Generalitat, 10 d'abril de 1573, f. 32v-33v.

de «alacai» estiguessin molt difosos en el món bandoler. Fins i tot alguns caps de quadrilla van rebre aquests malnoms, com Ramon Cumbret, dit *Alecayo* (abans fou membre de la quadrilla d'Escuder amb el malnom d'*Alacai d'Escuder*), o Jaume Camps, lo *Criat*.²⁹

Altres criats acabaren convertint-se en simples delinqüents, com Joan Martí, antic criat de misser Tomàs de Menargues (d'Horta, a Barcelona), que juntament amb uns veïns de Tàrraga va assaltar el banquer barceloní Damià Puig Giner als plans de Cervera en 1583.³⁰

CAPS DE QUADRILLA

Quan parlem de caps de quadrilla, no ens referim als senyors bandolers, malgrat que en diverses ocasions aquests dirigissin personalment la seva host o seguici de vassalls, criats i bandolers. Més enllà de les elits senyorials, trobem tot un seguit de dirigents «menuts», els caps de «mal factors, homes facinerosos» o caps de quadrilles bandoleres. El cavalleresc Rocaguinarda, el desprietat Serrallonga, l'esquiú Trucafort o el reincident Poch van ser tan sols quatre de les desenes de bandolers que donaren nom (més o menys famosos) a unes quadrilles que estigueren actives per tota Catalunya entre la segona meitat del segle XVI i les primeres dècades del segle XVII. A l'Urgell, hem de parlar com a mínim de nou bandolers caps de quadrilla: Perot Altarriba, *l'Estudiant de Belianes*; el possible senyor bandoler Perot d'Argençola, de Castellserà; el guimeranenc Pere Barba, dit *Barbeta*; Bartomeu Benet, conegut per *Benet de Rocallaura* pels seus orígens; els «miquelets» Magí Capdevila, dels Omells de na Gaia, i Joan Carbonell, *lo Capità Barto*, de Sant Martí de Maldà; Miquel Capdevila, de Vallbona de les Monges; Joan Olivart, de Tàrraga; i Antoni del Pi, *el Minyó de la Segarra*, originari de la comarca veïna però sufragat per Bernat de Guimerà. Em centraré en *l'Estudiant de Belianes*, ja que disposem de força informació sobre ell gràcies a l'estudi d'Eva Serra.³¹

Pere Altarriba va néixer a Belianes l'any 1558, fill de Janot Altarriba i de Paula, de ca l'Estudiant de Belianes de Baix, una de les principals famílies del poble, l'hereu de la qual va portar la vara de batlle en moltes ocasions. La nissaga dels Altarriba havia tingut el seu moment d'esplendor al segle XV, però al segle XVI havia de fer front a la rivalitat econòmica i social d'una nissaga emergent, la dels Navés, família de Belianes de Dalt que havia anat adquirint solars al carrer de Baix i que va acabar construint el gran casalot que avui dia fa de Casa de la Vila. Malgrat tot, els Altarriba del segle XVI encara estaven molt ben situats i comptaven entre la seva parentela amb el cosí Pere Altarriba, mercader i tauler de Tarragona. La família, enfrontada als Navés, estava alineada amb el bàndol de Bernat de Guimerà. Era una vinculació ben marcada, perquè, per exemple, aquest Bernat de Guimerà i la muller de Nicolau Montsó, senyor de Puiggròs, eren els padrins de Joan Altarriba, fill i hereu de Janot Altarriba i germà de Pere Altarriba. Si Bernat de Guimerà i els Altarriba de Belianes eren cadells, no és difícil deduir que els Navés belianencs seran nyerros a ultrança.

Pere (o Perot) Altarriba es va mantenir fadrí i va ingressar a les files cadelles del *Batlle d'Alòs*. Aviat fou capitost d'un grup de quinze bandolers, sota la protecció de Bernat de Guimerà, i va campar per les terres situades entre el Tallat i Almacelles i entre Almatret i Àger, controlant els principals camins de les terres de Ponent. Tanmateix, les relacions

²⁹ Pel que fa a simples bandolers, tenim els casos d'Antoni Benet Tomàs, de Llimiana, *l'Alacai de Pere Cascavell*; de Mateu Dufay, *Alacay*; de Domingo de Latrac, *Alacai*; d'*Alacai Vilastreny* (de la quadrilla de Felip Queralt); de Domenjó Guillemó, *Alacai de Camadall*; d'*Alacai del Huguanau*; de Jaume, *Alacai de Sastrevell*; de Joan, *Alacai d'en Rovira*; de Domeny Peret, *fill de Guillem Peret Alacai*; o de Francesc Lo Alacai, de la quadrilla de Joan Riera. El malnom Criat és menys emprat: Joan Martí, *Lo Criat de Misser Tomàs*; Arnanto Majoral, *Lo Criat de Mossèn Cadell*; o Joan, *Lo Criat de Mossèn Hieronim Valls*.

³⁰ ACUR, Fons Municipal de Tàrraga, Llibre 20, f. 37.

³¹ E. SERRA (2003), «Una enquesta judicial a Maldà (1591): Bàndols o justícia vindicativa?», *Pedralbes*, núm. 23 (2), p. 35-66.

amb Bernat de Guimerà es van trencar arran el setge de Cubells (1589), quan Pere Altarriba i altres homes del *Batlle d'Alòs* van ser assetjats pels nyerros de Ponent, entre els quals hi havia Bernat de Guimerà, fet que confirmava el seu pas a les files nyerres. Perot Altarriba, que tenia aleshores 30 o 31 anys, es va salvar gràcies a una fugida nocturna i a l'auxili rebut per la Lliga de Lleida dels germans Desvalls. A partir de la desfeta de Cubells i de la persecució per part del virrei dels germans Desvalls (i del conjunt dels cadells), la vida de Perot Altarriba de ben segur canvià substancialment. La quadrilla de bandolers es va desfer i tan sols es reuniria de nou per dur a terme actes concrets, i ell va fer estades a la casa familiar de Belianes, a cases de parents i amics (com a Maldà, on tenia com a amistançada la dona de Pere Bota), a Lleida i a diferents cases de fautors dels cadells. En qualsevol cas, no anava amagat ni restava emboscat, sinó que mostrava al públic el seu caire de bandoler, viatjant amb el seu cavall negre i vestint a la moda dels malfactors, o sigui, «virollats y divissats de collors», és a dir, amb robes que destacaven pels colors vius i amb distintius o ornaments. El 15 d'agost de 1591, quan Perot Altarriba i la seva quadrilla, de nou reunida, van dur a terme l'assalt a Maldà, ell tenia 33 anys, però era descrit com a «jove» (fet que ens mostra que no feia tasques agrícoles ni vivia a la intempèrie), «de mediana statura, moreno, de cara barbi negre», o també de «cara morena, poca barba negra, de bona statura»; anava vestit amb una «quera de bistró» negra trepada de llustre, i a sota duia un gipó «que groguejava»; portava un «sombbrero» negre amb plomall; de cintura cap avall, vestia calçots de pebret decorats amb petites trenes morades, «trensilles», i mitges blanques; el barret negre i el llustre del vestit el diferenciaven en categoria dels homes de la seva quadrilla, que portaven «gorres vermelles també ab plomalls» i «anaven vestits de diferents collors ab moltes plomes y gorres vermelles», la majoria d'ells amb mitges calces també d'aquest color. Aleshores ja s'havia difós l'ús de la capa gascona, és a dir, vermella, on s'amagaven les armes, però l'assalt a Maldà es va dur a terme el 15 d'agost i, per tant, no duïen tanta roba. La quadrilla en qüestió estava armada de pedrenyals (algú en duia dos) i panard, alfange i manducana (tres armes blanques en forma de punyals curts), i entre l'equipatge els bandolers duïen instruments musicals: viola, guitarra i rabequet.

Paga la pena fer un resum de l'assalt a Maldà del 15 d'agost de 1591 per copsar l'esperit de Perot Altarriba i la seva quadrilla. A finals de juliol, Perot, reunit a Lleida amb Lluís Desvalls, va marcar-se l'objectiu de donar mort a Bernat de Guimerà aprofitant que aquest noble feia de procurador jurisdiccional del senyor de Maldà, Antoni Frigola. Perot coneixia bé Maldà: hi tenia nombrosos fautors, i tres membres de la seva quadrilla n'eren originaris o hi havien viscut. A més, era l'amant d'una veïna del poble, motiu pel qual coneixia a la perfecció la vida local. L'excusa per a l'operació fou l'execució sense judici del sastre Pere Malacara a càrrec de Bernat de Guimerà, abús que, al seu parer, li donava legitimitat per dur a terme l'atac. A través del pagès maldanenc Joan Grau, àlies *Mandanya*, que sospitosament també freqüentava la casa lleidatana de Lluís Desvalls, tingué notícia dels darrers moviments dels senyors de Maldà i a través d'ell recomanà a la senyora del castell que abandonés el poble amb les seves filles, ja que ell no pensava fer-li mal, però no podia assegurar la seva integritat quan es produís l'atac. La senyora en tingué notícia, però no abandonà el castell, a diferència del seu home, Antoni Frigola, i del procurador Bernat de Guimerà, que sí que se'n van anar.³²

Perot Altarriba va convocar els homes de la seva quadrilla, que estaven dispersos per Catalunya, a través de cartes (Joan Vicens, *lo Frare de Belianes*, donà testimoni que va rebre la seva carta estant a Tortosa). El lloc de la convocatòria era el despoblat de Grealó, proper a Lleida. Hi van fer cap Joan Vicens (o Vicent, dit *lo Frare*), Joan Cullerer (de Maldà), Perot Sender (francès), Francesc Massot (de Puigverd de Lleida, individu que probablement havia format part de la quadrilla del *Batlle d'Alòs*), un tal Verduna (francès), un tal Roig

³² Segons paraules de la senyora del castell: «que abans que'l penjassen ja u havian amanassat los dits mossèn Pere y lo Joan Cullerer, y assí jo u sentí dir a Joan Grau, alies Mandanya, que lo student Altariba lo y havia dit y també a molts altres».

(francès, anomenat *lo Roig de Terrassa*), un tal Souleta (d'Alòs), un tal Pere (d'Alòs, anomenat *Perutxo*), un tal Tomàs (d'Andorra), un tal Vilanova (originari de la Conca de Tremp i baronia d'Orcau), un tal Sentiró (de l'Aragó), Joan Pere (de Bagà), un jove regatxo dit Vilanova (que tan sols tenia uns 14 anys), un tal Peirot (que havia estat treballant al molí de Pere Pau Santfeliu, de Maldà), un tal Jaume (que feia de pastor de Joan Cullerer i del propi Perot Altarriba) i un home anomenat Escaleta (de Cubells), tots ells armats de pedrenyals i punyals. La nit del 14 d'agost, ja eren a Maldà, on robaren i mataren dues ovelles, fent nit a la casa de Joan Cullerer.

A les vuit del matí del dia 15, van sortir del castell Damià de Llordat, Janot Cadell i un grup de criats fadrins (entre quatre i sis) per anar a missa i després donar un passeig pels voltants de la població, i coincidiren amb Francesc Vergonyós (anomenat *mossèn Montserrat de la Selva*, home de confiança de l'arrendatari de l'onzè del poble de Belianes de Baix) i amb Ramon Navés, de Belianes, els quals fugien precisament dels bandolers que havien sortit de casa de Joan Cullerer disposats a matar els homes del castell. «Ab los pedrenyals en la mà esquerra y los penarts tirats ab la ma dreta y cridant a grans crits de 'a carn, a carn'», els bandolers van començar a disparar, i Llordat, Cadell i els altres van córrer cap al castell. Ramon Navés es va desviar, va entrar a l'església i va ficar-se dins d'una brandonera en forma de caixa que servia per posar les atxes de la lluminària, fet que li salvà la vida. Els altres perseguits pujaren pel carrer Clos de la vila de dalt, però a l'alçada de la casa de la vídua Palau els bandolers els van aconseguir. Un dels fadrins, dit Pangeta, es va girar i quedà de cara als perseguïdors, i Joan Cullerer li disparà un tret de pedrenyal, que errà; llavors l'atacat s'agenollà i disparà al bandoler tocant-li de gairell a la galta; Cullerer arribà a la seva alçada i amb el panard el matà allà mateix. Els altres bandolers continuaren carrer amunt cridant «a carn, a carn, muyren los tacanys», mentre disparaven amb els pedrenyals. A l'alçada de la casa d'en Timoneda, els cavallers perseguits es van intentar protegir al seu celler, però les guitzes donades pel pastor Jaumet els van fer desestimar la idea, i aleshores van voler arribar al castell per «guardar la senyora»; deixaren allí un altre fadrí mort. Tanmateix, no van poder arribar al castell: al portal de la Font, el pastor Jaumet i el moliner Peirot van ferir Dimes de Llordat i el van acabar matant a penardades, mentre que Joan Cadell també va rebre tres o quatre escopetades fins que Perot Altarriba el va acabar degollant amb l'alfange. El soroll va fer sortir del castell el fadrí Mateu Soler, d'Agramunt, que anava armat amb una espasa i que s'estava al pati descobert; van entrar els bandolers per la porta principal i, en veure'l, es van fer enrere, excepte Perot Altarriba, que l'apuntà i disparà; després aquest Soler diria: «me naffrà en la spalla sota la aixella y me pasà la pilota fins la spina, que encara hi és, la pillota, que no la n'an treta, y una altra pilota me pega en un allero de la ropilla y lo cremà». Ferit, va tornar a pujar les escales, però abans d'arribar a dalt van sortir dos fadrins més de la sala del castell, dos criats d'Antoni Frigola que pràcticament no van tenir temps de reaccionar quan els bandolers van disparar-los dues escopetades i els van ferir (un d'ells moriria vuit dies després). Tots tres ferits van tornar a entrar i van tancar la porta. Els bandolers van pujar les escales i van donar cops a la porta, però no van poder entrar. La cacera, tanmateix, no havia acabat: sortint del castell, els bandolers van trobar dins un corral proper *Montserrat de la Selva*, a qui van disparar i donar coltellades al cap (moriria dos dies després); allà al terra, li van prendre la roba (el van deixar en camisa) i tot el que duia. També van robar totes les pertinences dels morts i ferits girant les seves butxaques.

Donant l'atac per finalitzat (amb set morts entre els defensors i cap bandoler ferit), Perot Altarriba i els seus homes van baixar carrer avall i entraren a la casa de la vídua Girona, on van beure vi «sonant i cantant amb una guitarra i un rabaquet». Després sortiren i baixaren pel carrer Clos de la vila de dalt, ja molt «alegres rient»; uns van entrar a la casa de Joan Cullerer, «que de la dita casa los trahian lo beure», per ordre de Perot Altarriba; els altres van baixar a l'església. Perot Altarriba, Joan Vicens i Jaume Píntia (el pastor) entraren a l'església buscant Ramon Navés; van regirar tot l'edifici i, trobant la porta del campanar tancada, trucaren; allí s'havien refugiat uns quants veïns, que no van dubtar a obrir

i explicar que estaven amagats «per fugir de la brega»; Perot Altarriba va respondre que «als que no li feyan mal no'ls ne faria». Després d'aquesta infructuosa recerca, els bandolers van tornar a la casa de Joan Cullerer, on van dinar i beure; Peirot, que havia estat moliner de Pere Pau Santfeliu, feia sonar un rabaquet, «y altres staven cantant y ballant dins dita casa». Acabat l'àpat, van marxar pel carrer, «que se'n anaven que sonaven i cantaven i relinxaven», fins arribar davant l'església, on van restar força estona tocant, cantant i ballant: «sonant ab una viola y cantant molt alegres», «cantant y sonant ab una guitarra», «ballaven y saltaven y cantaven en los pedrenyals en la huna mà y los penarts en la altra», «a la plasa davant la badia sonant y cantant y ballant amb una guitarra y un rabaquet». En aquell moment, van arribar a la plaça els jurats (les autoritats municipals) i el rector, que van demanar permís a Perot Altarriba i a la resta de bandolers per anar a buscar el veguer de Montblanc. En Perot va dir que sí, i jurats i rector van escollir Bartomeu Vallès per fer el viatge, però ell no va voler anar-hi sense obtenir abans garanties d'en Perot per la seva vida. No hi va haver cap problema. Mentre Bartomeu Vallès anava a Montblanc, els bandolers van sortir de Maldà, «que anaven rient y cantant y sonant una viola, que se'n anaven de la vila»; van fer encara una aturada per beure vi a la casa del pubill Palau, i Perot Altarriba va pujar al cavall que tenia guardat a la casa de Pere Pau Santfeliu (amb qui eren parents); duia dos pernils i el fill de cinc anys de Joan Cullerer. Una hora i mitja més tard, el batlle de Maldà va cridar sometent.

Els bandolers van seguir el seu camí fins a Belianes, on van agafar quatre carros (un era d'Antoni Navés i un altre era d'un tal Montanyola). Després van dirigir-se a Torregrossa. D'allà van passar a Torres de Segre, on van creuar el riu amb la barca, i es van dividir. Perot Altarriba i Joan Vicent *lo Frare* se'n van anar cap al monestir de la Trinitat de Lleida, on van restar amagats uns deu dies, fins que van marxar cap a Balaguer. Joan Vicent va ser capturat, torturat i executat, però de Perot Altarriba ja no en tornem a tenir notícies.

Un altre cap de quadrilla famós va ser Pere Barba, anomenat *Barbeta*, nascut a Guimerà, que va formar una quadrilla amb Joan Cerdà, Antoni Fuster i altres. Va actuar per la Conca de Barberà i el Camp de Tarragona fins al 1611. L'any següent, es va ajuntar amb la quadrilla d'en *Trucafort* i es va moure pel Berguedà. La seva acció més famosa fou la del 30 de desembre de 1613, quan assaltà la caravana reial que duia 111 càrregues de plata en moneda que venien de Madrid i anaven cap a Itàlia, custodiades pel banquer Nicolau Balbi. L'acció es va dur a terme als Plans de Pomar, entre els Hostalets i Montmaneu, i comptà amb un centenar d'homes. Tot sembla indicar que el robatori fou dissenyat per enfortir el bàndol dels cadells. Gran part de les monedes van acabar en mans de personalitats importants de Barcelona, però també dels fautors cadells de Ponent. Tot i declarar-se el sometent general a tot el Principat, de moment Pere Barba no va ser capturat i va restar a les comarques de l'Urgell i la Segarra. L'any 1615, va segrestar el prohoms targari mossèn Planes, cobrant el corresponent rescat. Tot seguit, va fugir per refugiar-se als Estats Pontificis, on va ser atrapat el mateix 1615 per agents del Papa i extradit a Barcelona. Tancat a les presons reials de Barcelona, va ser torturat durant vuit dies i finalment va ser executat l'any 1616.

També fou un cap bandoler de molta fama Bartomeu Benet, anomenat *Benet de Rocallaura*. Natural i veí d'aquest poble urgellenc, cabaler de la casa nova de Llorenç Reyner, va formar una quadrilla de bandolers, entre els quals trobem el seu nebot Joan Benet, Pere Serra, anomenat *Congreny*, i altres. Va realitzar accions a favor dels cadells entre 1600 i 1616 a l'Urgell, la Segarra, la Conca de Barberà, el Pla d'Urgell i les Garrigues, dintre de la guerra de bàndols d'aquell període. La serra del Tallat era el seu centre de moviments. Com a senyors valedors, tenia el baró de l'Albi i el baró de Maldà. Va perpetrar diversos robatoris a Preixana i es va enfrontar amb la quadrilla de Joan Calonge, àlies *Palmerola*. L'any 1614, es va unir a la quadrilla de *Tallaferro*. Aquestes dues quadrilles unides van assaltar Sant Martí de Maldà, motiu pel qual es formà un sometent de les vegueries de Cervera i Tàrrrega per tal d'atrapar-los, sense resultats positius. La pressió dels homes del virrei va dur a la captura dels caps de quadrilla *Trucafort* i *Tallaferro*, i aleshores Bartomeu Benet hagué de

canviar d'estratègia i es va unir al seu enemic Joan Calonge, *Palmerola*, formant una facció de deu companyies, encara que més petita que la de l'any anterior. El 12 de juny de 1616, perseguida la quadrilla de Benet i Calonge per Ramon de Guimerà, senyor de Ciutadilla, hi va haver una brega, en la qual resultaren ferits els esmentats Benet i Calonge; el primer es va escapar, però el segon va ser capturat i morí a les poques hores. Les accions de Bartomeu Benet van finalitzar uns dies després, el 18 de juny de 1616, quan va ser acorralat en un molí de la vall del Corb (possiblement, a Sant Martí de Maldà) pels batlles de Linyola, la Fuliola, Barbens, el Bullidor i altres, que van calar foc al molí i van aconseguir capturar-lo, juntament amb el seu nebot Joan Benet, *en Formiga* (Guillem Rei) i en *Penyasa*. Torturat i jutjat a Barcelona, Benet va ser condemnat a mort i executat el 28 de setembre d'aquell any.

BANDOLERS

La historiografia clàssica ha adjudicat als bandolers un origen de marginalitat social. No és difícil identificar un simple delinqüent amb un bandoler, i més quan alguna autoritat ja ho feia a l'època. Així, en 1584 el virrei comte de Miranda deia que «per no haverhi en la present ciutat [*de Barcelona*] qui reculla los minyons qui van perduts per ella y resten per seminari de lladres sense orde ni remey algu y per llur poca edat dexten de esser condemnats per vagabundos».³³ És evident que la marginalitat ajudava a engrair les files de les quadrilles bandoleres, i podríem trobar-ne molts exemples, especialment entre els immigrants francesos, els gascons que arribaven a una Catalunya força despoblada (buscant una vida millor o fugint d'una França on es perseguia el hugonots des de 1562) i que delinquen per simple supervivència (robar per poder menjar). D'altra banda, molts treballadors del camp, bàsicament pastors, patien una gran inestabilitat laboral, que tot sovint els impulsava a cometre furt. A Montblanquet trobem diferents referències a aquesta petita delinqüència; una d'elles és del 1549, quan es va capturar Bernat Peiró, gascó de la diòcesi de Lescar (França), pel robatori d'un moltó; podem considerar la història del tal Peiró com un clàssic, com el prototip d'aquest tipus d'actes; arribat del nord dels Pirineus, no trobava amo per a qui treballar, ni com a mosso, ni com a criat, ni com a jornaler; va conèixer a Poblet en Guillemet, un altre gascó que treballava per al monestir com a eguasser, i aquest li va donar treball de pastor a la seva quadrilla; anaven amb ells diferents gascons sense feina (com Jaume, nebot de *Quatreplans*, el rabadà de Guillemet); la misèria en què vivien tots plegats afavoria que furtessin per poder menjar, i el dia de Pasqua de 1549, desplaçats a l'Espluga de Francolí, van robar un moltó propietat d'un tal Roca; el portaren a la pleta de Guillemet, al terme de Montblanquet, on el van matar i escorxar, i se'l menjaren; finalment, en Peiró va ser capturat pel batlle de Vimbodí, que els perseguia, alertat pel robatori.³⁴ Evidentment, aquest acte no es pot considerar com a bandolerisme, ni l'individu ha de ser vist com un bandoler, però serveix per constatar l'ambient en què es vivia durant aquells anys i per comprendre com es va formar el germen d'una part del bandolerisme; de petits delictes així, un cop eren castigats pel senyor, en sortien clars candidats a bandolers.

És habitual trobar gascons entre els bandolers. Fins i tot hem vist que a la quadrilla de Perot Altarriba hi havia uns quants francesos. Tanmateix, en cap cas no hem de considerar la marginació com a puntal fonamental del fenomen bandoler en la seva base. També cal sumar als marginats –que n'hi havia– els criats i lacais d'uns senyors que deixaven les armes, així com un bon nombre de joves temptats per l'aventura. No és un tòpic. El 1589, per exemple, el virrei Manrique de Lara perdonava Antoni Ramafort, giponer de Barcelona, de qui deia això:

«que haura un any y mig poc mes o manco que, per a visitar alguns parents vostres, anareu en Pallars, dehont sou natural, y essent alli vos trobareu en una empra o aplech de certa gent ques feya en Arago, y acars y recolta de molta gent aplegadis-

³³ ACA, Cancelleria, registres, 4712, f. 4r.

³⁴ GUAL (2003, p. 240).

sa vos mesclareu ab alguns bandolers, y duptant que per ço no siau inculpat no sou gosat venir a la present ciutat pera viurer ab vostra muller y dos fills y una filla gran que teniu casadora, supplicant nos per ço humilment vostra muller y fills que, ates que foreu decebut y enganyat de ser anat en companyia de dita gent aplegadissa y bandolers y que no vos sou trobat en robos ni estau cridat per inimich del Rey, fossem servits de remetre y perdonarvos».³⁵

Miserables, antics membres dels seguicis senyorials i aventurers se sumaven a soldats desertors («soldats se'n són vinguts fugitius de la armada»)³⁶ De tota manera, encara així no podem restringir a sectors marginals el conjunt de bandolers. Com hem vist en el cas de la quadrilla de Perot Altarriba, i com es veu en la resta de quadrilles, gran part dels bandolers de base van sortir dels cabalers de la pagesia, és a dir, dels fills no hereus, aquells que no van obtenir un ofici –o sí, però no el podien exercir– i aquells que tampoc no van poder obtenir un benefici eclesiàstic, procedents de famílies amb diferents capacitats econòmiques. I no només passava això amb els pagesos, sinó també amb els sastres (Janot Amargós, de Tàrraga; Joan Camí, de Sarral; Joan Conta, de Sarral), paraires (Jaume Coloma, de Sarral), ferrers (Andreu Cerdà), moliners (Pere Company, de Sarral; Pere Ortiella, d'Oroners; Joan Serra, de Massoteres), calceters (Joan Rull, de la Figuerosa), sabaters (Jaume Palau, d'Àger) i altres oficis, a causa de la impossibilitat de treballar normalment o bé moguts per diferents motivacions, que anirien des de la revenja fins a fugir de la justícia del senyor.³⁷

FAUTORS

Els fautors eren els cooperadors dels bandolers, els qui s'encarregaven de la logística, des de l'alimentació fins a l'amagatall. En parlar de fautors, cal distingir entre els senyors bandolers que recolzaven les diferents quadrilles (com els senyors de Ciutadilla, Maldà, l'Albi, els Desvalls de Lleida i els Alentorn de Seró) i els individus que proporcionaven l'estructura territorial a aquestes quadrilles. Aquí parlem del conjunt de parents i amics dels bandolers que formaven part d'una quadrilla, tant del poble del qual eren originaris com dels pobles del voltant. Donat que el món rural (i, en part, l'urbà) estava dividit en bàndols que s'enquadraven en xarxes de parentiu, dependència, clientela i vassallatge, els fautors entraven en la dinàmica d'ajudar els bandolers i obtenir també l'ajut d'aquests (demanant-los que

³⁵ ACA, Cancelleria, registres, 4717, f. 75r.

³⁶ Dietari de la Generalitat, 20 de gener de 1589, f. 185 r.-v.

³⁷ Els bandolers originaris de la comarca de l'Urgell que documentem són: Jaume l'Aiguardenter (Tàrraga, de la quadrilla de Frederic de Bellver); Antoni Joan Aldebó (quadrilla de Barbeta); Altisent lo baronet de Vilagrassa; Janot Amargós (Tàrraga); Guitart (Anglesola); Montserrat Armengol (Guimerà, de la quadrilla de Barbeta); Joan Bellart (Ciutadilla); Joan Benet (Rocallaura, de la quadrilla de Benet de Rocallaura); Bernabé lo Catiu de don Francesc de Guimerà; Antoni Blanc (Montblanquet); Montserrat Bonet (Rocafort de Vallbona, miquelet de la quadrilla de Magí Capdevila); Joan Calonge Palmerola (antic cap de quadrilla nyerra, unit a la de Benet de Rocallaura, cadell); Miquel Capdevila Bontemps (Vallbona de les Monges, dels cantins o fonolls); Sebastià Castelló (nyerro de les Puelles); Bernat Corbera (Verdú); Jaume Cornell (la Figuerosa); Joan Culler (Maldà, de la quadrilla de Perot Altarriba); Perot Feliu (Tàrraga); Francesc lo Frare (Nalec); Antoni Fuster (Verdú, de la quadrilla de Barbeta); lo Grana (Omells de na Gaia, de la quadrilla de Magí Capdevila); Jaume Guiom Barbeta (Verdú, de la parcialitat dels Moles); Jaume Hostalric (Rocafort de Vallbona, de la quadrilla de Magí Capdevila); Jacinto de Montblanquet (quadrilla del Capità Barto); Bartomeu Lledós (Lluçà); Lledós (Agramunt); Joan Martí (Tàrraga); Jaume Minguella (Guimerà); Jeroni Minguella lo Roig (Verdú); Miquelet de Castellserà; Jaume Moles lo Ros Moles (Verdú); Ramón Navés (Belianes); Andreu Ortís (Montblanquet, de la quadrilla de Magí Capdevila); Pales (Preixana); Ramon Pellicer (Verdú); Miquel Pena (Tàrraga, de la quadrilla de Frederic de Bellver); Bernardí Perles (Tàrraga); Josep Requesens (Guimerà, de la quadrilla de Barbeta); Bernat Roig (Tàrraga, de la quadrilla de Frederic de Bellver); Joan Roig Peyroto (Tàrraga); Joan Rull (la Figuerosa); Perot Santfeliu (Maldà, de la quadrilla de Perot Altarriba); Pere Serra Congreny (quadrilla de Benet de Rocallaura); Joan Socies (Lluçà); Antoni Sunyer (Verdú); Bartomeu Teixidor (Tàrraga); Pere Timoneda (Maldà, de la quadrilla del Frare de la Nou); Joan Vicens (lo Frare de Belianes); Francesc Vinyals (Tàrraga); Jaume Vinyals (Tàrraga); Montserrat Xuriquer lo Rectoret Seaber (Agramunt).

acudissin en defensa o suport d'algú dels pobles).³⁸ El sistema de bàndols en la societat catalana, que va viure una important refeudalització, feia que hi hagués solidaritats verticals interessades. Ja hem vist que la nissaga dels Alentorn es feia amb partidaris del seu bàndol a la vila d'Agramunt a través de fiances i cessions de terres. El mateix va passar al migdia de la comarca amb Ramon de Guimerà quan el 1612 va prestar diners a Pere Peller de Verdú perquè pogués pagar la defensa del seu germà, pres a les presons de l'abat de Poblet.³⁹ I una guerra de bàndols entre senyors, que es duia a terme de forma encoberta mitjançant atacs de quadrilles bandoleres, acabava convertint-se en l'exercici de la violència dels bandolers contra els vassalls de l'altra baronia,⁴⁰ però també contra els fautors de les quadrilles contràries, estiguessin on estiguessin. Tot plegat portava a la coacció i coerció dels pagesos, i els bandolers acabaven donant un servei de protecció als pagesos que no pertanyien a la xarxa en relació als possibles atacs de les bandes contràries. En cas de no satisfer les necessitats de la quadrilla, s'acabava exercint directament la violència contra els pagesos, ja en forma d'atacs, ja en forma de segrestos.

Tenim un bon exemple d'aquesta situació. A la dècada de 1570, abans de l'entrada massiva de bandolers des d'Aragó fruit del final de la revolta de la Ribagorça, Miquel Capdevila, de Vallbona, guiava una quadrilla de bandolers per la serra del Tallat. Una nit, la seva quadrilla, de setze homes, va arribar a Montblanquet, i els bandolers es van repartir entre les diferents cases per sopar i dormir. Van fer cap a la casa d'Andreu Ortís el propi Miquel Capdevila (que era conegut de la família per ser de Vallbona), Pere Mayner, Gabriel Blanc (de Saladern), Pasqual lo Cabot (de Sarral) i els dos germanastres Cisterers. Havent sopat, van conversar una estona per conèixer les noves de la comarca, i Andreu Ortís comentà que havien entrat a robar a les cases d'en Carbonell i d'en Sanahuja de Rojals, i que l'acusaven a ell d'aquests fets. Mayner digué que això no era veritat, ja que «ells havien estat a casa d'en Carbonell al temps que el desafiaren per guardar la casa i en rebien serveis»; la culpa, segons ell, era d'«aquells traïdors de aragonesos que eren entrats, ho havien fet y la mala fama ere sua»; acusà concretament els germans Teixidor de Passanant, un dels quals era casat a l'Aragó; aquests germans feien de guia als bandolers aragonesos.⁴¹

³⁸ J. CAVALLÉ (1984), «Reflexions sobre el bandolerisme alcoverenc de principis del segle XVII», *Butlletí del Centre d'Estudis Alcoverencs*, núm. 25, p. 11-20.

³⁹ E. SERRA (1990), «Els Guimerà, una noblesa de la terra», *Recerques*, núm. 23, p. 31.

⁴⁰ X. TORRES I SANS (1989), «Alteracions aragoneses i bandolerisme català. 'Nyerros' i 'cadells' a les terres de Ponent (1579-99)», *Recerques*, núm. 22, p. 139.

⁴¹ GUAL (2003, p. 354-355).

EDITA

PATROCINA

